

Kulin Ferenc

A történetiség elve és a „jelen horizontja” az irodalomtanítás kánonjaiban¹

Tisztelt kollégák! Kedves barátaim!

■ Nem számoltam meg, hogy az elmúlt ötven esztendőben hányszor szikrázott fel bennem a remény, hogy érdemes, s hányszor súgták azt a kudarcélményeim, hogy nem érdemes időt és energiát pazarolni az irodalom tanításáról szóló vitákra. A közelmúltban szerzett tapasztalataimat – az Arató Lászlóval és Korompayné Sebestyén Nórával folytatott beszélgetéseimet,² Hansági Ágnes és Hermann Zoltán Jókai középiskolai taníthatóságáról szóló írásait és előadásait,³ valamint a több évtizede zajló vitámat a *Porcelánbolt*⁴ szerzőjével, Kukorelly Endrével – biztatónak érzem. Nem azért örülök tehát, hogy részt vehetek ezen a tanácskozáson, mert felhőtlenül optimistán ítélem meg egy ilyen vita esélyeit, hanem mert lehetőséget látok arra, hogy a szoros értelemben vett szakmai/módszertani problémákról azok tágabb összefüggéseiben – kultúratörténeti, kultúraszociológiai, világnézeti, művészetfilozófiai és politikai beágyazottságukban – is beszéljünk. Olyan kérdéseket is érintünk tehát, amelyeket korábban (1990 előtt) vagy az ideológiai ellenőrök hatalmi pozíciója miatt nem volt célszerű szóba hozni, vagy (1990 után) egy szakmai/módszertani minimál-konzensus reményében – vagy éppen reménytelensége miatt – tapintatosan kerülgettünk. Mindkét esetben a magyartanári szakma részint öröklött, részint kivívott, nem lebecsülendő autonómiáját óvtuk, s nem vettük észre, hogy magányosan védett szabadságjogainkat eközben a kulturális anarchia veszélye fenyegeti. Megtévészto lehetett, hogy ebben a fesztelen anarchiában feledhető volt a kemény és a puha diktatúra éveinek iskolai léggömbje: azaz nem elsősorban a tanárok egzisztenciális kiszolgáltatottsága, „csupán” a tanári munka hatástalansága adott okot aggodalomra. Mondhatnánk mentségünkre, hogy mind a szépirodalom presztízsének, mind az olvasás kultúrájának hanyatlása, mind pedig az irodalmi kánonok zúrzavara világjelen-

ség, s az ezekért vállalandó felelősség nem a szakmát terheli. De ne keressünk kibúvókat! Hiszen a magyar irodalom tanításának – az esztétikai érzékenység kiművelésén túl – éppen az volna az értelme, hogy felkészítsük diákjainkat kulturális örökségünk elsajátítására, és felvértezzük őket a tudatmanipuláló ideológiák és az ízlésromboló tömegmédiák hatásával szemben. Ennek a munkának az optimális feltételei pedig nem teremthetők meg „felülről”, a magyartanár-társadalom együttműködése nélkül.

Nem gondolom, hogy az irodalomtudomány műhelyeinek, illetőleg a kormány- és önkormányzati hivataloknak a hatásköre csupán formális, bürokratikus aktusokra korlátozandó, de azt igen, hogy hiábavaló minden erőfeszítésük, ha javaslataikat, döntéseiket nem a *szakma állapota valamennyi mutatójának* figyelembevételével készítik elő. S miután ezeknek a mutatóknak a fontossági sorrendje nem vezethető le a korábban végzett felmérések alapján készült diagnózisokból, én a termékeny szakmai diskurzusok feltételének az elemzést igénylő témák *újraütemezését, újrarangsorolását* tartom. Úgy vélem, a közmédiák által is előnyben részesített olyan témákat, mint a kötelező olvasmányok listája (a *szövegkánonok* problémája), vagy éppen az „olvasási módok” radikális változásához vezető „*digitális fordulat*”, meg kell hogy előzze korunk, közelebről a mai magyar társadalom „szellemi körképének” felvázolása, s e körképhez igazított oktatás- és kultúrpolitikai koncepciók ütköztetése. Csak ennek megtörténte után van értelme arról vitatkoznunk, hogy a tananyag folyamatos és elkerülhetetlen szelekciója során mely műveket *nem szabad kiiktatni újraértelmezésük kísérlete nélkül* (pusztán a nyelvi nehézségekre és a tanulók olvasási szokásainak változására történő hivatkozással), s hogy mely műveket és szerzőket emeljük be az iskolai kánonba. Ennyi előzetes megjegyzés után talán követhetőbb lesz az előadásom címében megjelölt kérdések taglalása.

Kronológia és történetiség

Tapasztalataim szerint a szakmai diskurzusokban megfogalmazódott kritikai észrevételek a leggyakrabban az irodalomtörténeti kronológia logikáját követő magyartanítást kifogásolják, ezért kiindulásul ehhez fűzők kommentárt. Magam is vallom, hogy a „progresszív” kronológia szerinti magyartanítás radikális reformra szorul, de termékenynek ígérkező vitára csak azokat a felvetéseket érzem alkalmasnak, amelyek a tananyag-szervezés időrendhez igazodó módszerének elvetésével nem kívánják egyszersmind a történetiség elvét is kiiktatni. Az életművek kronologikus rendje önmagában se nem biztosítéka, se nem akadály a történeti szemlélet érvényesítésének, s ez elmondható a fordított irányú időrend, az ún. „rákmenet” módszeréről is. A történetiség fogalma ugyanis lényegesen többet, mást is jelent, mint a nyelvi, műfaji, létszemléleti sajátosságok korhoz kötöttségét és változásai ok-okozati összefüggéseit. A hagyomány (a múlt) és a jelen olykor tudományos módszerekkel dokumentálható, olykor követhetetlenül illogikus és irracionális módon történő, *folyamatosan változó* összefonódására gondolok. Arra a bonyolult – egyszerre kultúratörténeti és lélektani – jelenségre, amelynek az ismerettartalmi (mondjuk egy elégia műfaj történeti értelmezése esetén) ugyan kronológiai rendbe illeszthetők, ám élménydimenziójuk csak az alkotás és a befogadói átélés *jelene* felől tárható fel. Ez a „tétel” éppúgy vonatkozatható a *Biblia* irodalmi értékű fejezeteire, miként a „realista regényre”, vagy a klasszikus és posztmodern lírára! Akkor is – sőt, akkor különösen –, ha a szöveg nem tudja megragadni „az eltűnt időt”, s akkor is, ha a szerző az emberi lét céltalanságát panaszozza, vagy a saját énjének, személyiségének végletes „disszeminációját” regisztrálja. A „Minden hiábavaló!” (Kölcsey) a „Nincsen remény!” (Vörösmarty), a „Minden egész eltörött” (Ady) és az „El vagyok veszve, azt hiszem” (József Attila) élménye éppen úgy a lelki élet *múló* állapotaként értelmezhető *történeti* jelenség, mint akár a küldetésstudat, akár a célratörő szerepkeresés pátosza. És tegyük hozzá: kimondásuk, megörökítésük szubjektív kényszere sem érthető történeti (kultúratörténeti) háttérük és az életműveken belüli szövegkörnyezetük ismerete nélkül. (A *Vanitatum Vanitas* tanítása például *történetietlen* lenne, ha nem hívnánk fel a tanulókat figyelmét arra, hogy ez a vers a *Himnusz* közvetlen „szomszédságában” született, s hogy néhány évvel később Kölcsey jegyezte a *Huszt* című költeményt is!) Az irodalomértés problémáiról lévén szó, a hermeneutika XX. századi klasszikusát, Hans Georg Gadamert idézem: „A hagyománnyal való minden találkozás tapasztalja a

szöveg és a jelen közötti feszültséget. A hermeneutika feladata abban áll, hogy ezt a feszültséget naiv összehangolással ne leplezzük el, hanem tudatosan bontsuk ki. Ezért a hermeneutikai hozzáálláshoz szükségképpen hozzátartozik a történeti horizont felvázolása, amely különbözik a jelen horizontjától. A történeti tudat tudatában van a saját másságának.⁵ S hogy a „történeti tudat” fogalma itt nem pusztán az egyes ember gondolkodásában, létélményében „lecsapódó” valamiféle kollektív-általános korszellemlere, hanem a *létbe vetett* emberi szubjektum ontológiai valóságára, az individuum, az Én, a személyiség öntörvényűségére utal, azt az idézett gondolat folytatása félreérthetlenné teszi: „A másság iránt csak az lehet fogékony, aki önmagát is játékba hozza. [...] Ha például egy másik ember helyzetébe helyezkedünk, csak azáltal fogjuk őt megérteni, azaz a másik másságának, sőt föloldhatatlan individualitásának csak akkor fogunk a tudatára ébredni, ha az ő helyzetébe önmagunkat helyezzük. Azaz nem akkor, ha egyszerűen az ő helyzetébe helyezzük önmagunkat, hanem az ő helyzetébe önmagunkat helyezzük.”⁶

Történettudomány és irodalomtörténet

Az irodalom tanításának megkerülhetetlen módszertani problémája, hogy a művek hermeneutikai szempontú megközelítése, tehát „a szöveg és a jelen közötti feszültség kibontása” milyen arányban támaszkodjon a történettudomány, s mennyiben irodalomtörténeti ismeretekre. Maga a probléma is történeti gyökerű, hiszen a két diszciplína évszázadok óta rivalizál a történeti tudat formálásában betölthető meghatározó szerepéért. Hosszú ideig úgy látszott, hogy ennek a rivalizálásnak közvetlenül politikai tétje van, mert a kultúrát is ellenőrzésük alatt tartó hatalmak számára nem volt közömbös, hogy a történelmi sorsfordulókról – pl. a magyar őstörténetről, az Árpádok európai szerepéről, a Dózsa-felkelésről, a nemzeti függetlenségi mozgalmakról, a francia forradalomról és hazai következményeiről, az arisztokrácia szerepéről, a kommunizmusról stb. – milyen képet alkot az irodalmi műveltségű középosztály, illetőleg az „olvasó nép”. Napjainkban azonban – a bennünket is magába foglaló nyugati kultúrkörben – (Jürgen Habermas fogalmaival) a hatalmi *Rendszer* és az *Életvilág* (a politika és a hétköznapok) elkülönülésének természetes következményeként – a két diszciplína egymáshoz való viszonyában is lényeges változás tanúi lehetünk. Miután – függetlenül attól, hogy éppen bal- vagy jobboldali erők vannak-e kormányon – a legújabb kori politikai intézmények nézőpontjából a történeti tudat formálásában már nincs kitüntetett szerepe sem a történetírásnak, sem az irodalomnak,⁷ a két rivális

közötti (csak látszólag politikamentes!) párharc színtere az antropológia, a nyelvtudomány, az ontológia, az axiológia és az episztemológia határterületeire tevődött át, tétje pedig a humán kultúra intézményei feletti kontrollpozíció megszerzése lett. A politika, a művészetek, az irodalom, a történettudomány és a filozófia diszciplínák viszonyában korszakváltó események tanúi lehetünk tehát, s ha a mi nézőpontunkból – a magyartanítás hagyományai felől vizsgálódva – jól láthatók is e folyamat problematikus fejleményei, célszerűbb, ha nem azokra, hanem az általuk előrevetített lehetőségekre és feladatokra koncentrálnunk. A tudománytörténeti paradigmaváltás feltétlen pozitívumának tekinthetjük, hogy a humán diszciplínák művelői kénytelenek voltak levenni magukról az értéksemleges tudós maszkját, s színvallásra kényszerültek: milyen világnézeti előfeltevések alapján végzik kutatásaikat. E korszakváltás előzményei a XX. század elejéig vezethetők vissza, s kezdetben a descartes-i racionalizmus metodológiai korrekciójára korlátozódtak. Annak a „pozitivistá történet szemléleti elméletnek és gyakorlatnak” a kritikájára, amely „a megismerés személytelenítéséről és közösségtelenítéséről”⁸ szöveg szöveg, s amely – miközben a tudomány autonómiájának illúzióját táplálta – tökéletesen beilleszkedett a hatalmi Rendszer mechanizmusába. „Amikor kiszámíthatóvá igyekezett tenni a világot, eleve csak azt akarta belőle megismerni, ami benne kiszámíthatóvá tehető. [...] Ez a gondolkodási tendencia [...] önmagát az általában vett gondolkodássá hiposztazálta”, s „eközben elkerülte a kutatók figyelmét, hogy a tapasztalásnak és a megismerésnek vannak más útjai is, amelyek a szubjektumnak az objektumhoz való egészen másfajta viszonyulásából erednek...”⁹

A kortárs történetfilozófiában és historiográfiában előretörni látszik az az irányzat, amelyik továbbmegy a neopozitívizmus mannheimi kritikájánál, s immár nemcsak az értéksemleges pozitívizmust, hanem a hatalmi ideológiák által is sugalmazott prekonceptiókat is bíráló tárgyává teszi. Gyáni Gábor megfogalmazásában: „... minden történeti kánon mögött a háttérben ott rejlik valamilyen politikai (ideológiai, világnézeti) doktrína, amely mintegy beilleszti a tudományos tudást és öntudatot egy tágabb és releváns kontextusba, és – társadalmi téren – ez hitelesíti (vagy hitelteleníti) az uralkodó vagy csupán az uralomra törő tudományos kánont. Végtére is a történészek mindig azt a képet festik a múltból, ami többé-kevésbé összhangban áll, összhangban látszik állni a jelenben érvényes tapasztalatokkal és a jövő iránt támasztott elvárásokkal.”¹⁰ Ennek a – első pillantásra talán csak a történetfilozófiát és a historiográfiát érdeklő

– megállapításnak messzire menő következményeit tapasztalhatjuk a történetírás és az irodalom viszonyát, következőképpen a magyartanítás módszereit illetően is. Ez akkor is figyelemre méltó lenne, ha csupán történelmi tárgyú szövegek esetében vetné fel újra az objektív/tudományos és a szubjektív/szépírói történelemértelmezés elhatárolhatóságának problémáját, ám – miként látni fogjuk – mélyen érinti a *történetiség* fogalmának fentebb vázolt antropológiai, valamint ismeret- és értékelméleti vonatkozásait is. De induljunk el a filológia felől! Az irodalomtudósok körében – a közelmúltban elhunyt – Ferenczi László meglátása, mely szerint a történetírást „nem csupán az arisztotelészi *Politika* vagy a szintén arisztotelészi *Retorika* alapján lehet és kell elemezni”, mert ahhoz „a *Poétikának* legalább akkora köze van...”¹¹ különvéleménynek minősült, pedig filosz kollégánk nem állt egyedül az észrevételével. John Lukacs, a világhírű magyar származású történész az élete főművének tartott *A történelmi tudat* című könyvében – többek között – ezt írta: „A történész meg a regényíró közötti távolság [...] bizonyosan kisebb, mint talán hinni szoktuk: (s) ennek [...] az az oka, hogy a történelmi tudat nyugati kialakulásával a történelmi gondolkodás mélyebben érintette a regényírókat, mint amennyire a regény hatott a történészekre.” „... a regények szerzői [...] (a) részleteket kiválogató, összerendező és leíró munkájukkal fölhívhatják a történész figyelmét olyan vonatkozásokra, problémákra, időszakokra, amelyek fölött ő átsiklott.” „Egy regény véleményáramlatokat, társadalmi és kulturális irányzatokat fogalmaz meg, gerjeszt, tükröz, serkent előre, fékez le.”¹² John Lukacs megállapításai már átvezetnek mondandóm harmadik témaköréhez:

nemzet és irodalom

kapcsolatának problémájához. Ha elfogadjuk Lukacs állítását, mely szerint „az irodalomtörténet (jól, értsük: nem az irodalomtörténet-írás, hanem az irodalom története!) [...] a történelem része”¹³ – figyelembe véve a szépírodalmi alkotások nyelvi meghatározottságát –, nem kerülhetjük meg a kérdést: beszélhetünk-e a történelemről annak „nemzeti látószöve(i)” (Szűcs Jenő) nélkül. Feltételezve, hogy a kívánatos konszenzus alapja csak tagadó válasz lehet,¹⁴ az irodalomtanítás aktuális problémáiról folytatandó diskurzus kiindulópontjaként – bármennyire sokunk számára evidenciának tűnik is – újra ki kell mondanunk, hogy *a történetiség elve elválaszthatatlan a nemzet, a nemzeti fogalmától!* Nem egyszerűen azt jelenti ez, hogy a magyar irodalom tanítása során mellőzhető a történelem nemzeti látószöve, hanem

azt is, hogy a nemzet fogalma sem értelmezhető történetietlenül: anélkül, hogy azt az állam, a jogrendszer, az erkölcsi normák és az esztétikai kánonok – korok szerint változó intenzitású – kölcsönhatásának folyamatában értelmezzük. A magyar irodalomnak és irodalomtörténetírásnak arra a korszakára is vonatkoztatható ez a megállapítás, amelyik elsődleges céljának tekintette a nemzeti identitástudat, s azon keresztül a nemzet-állam politikai intézményrendszerének erősítését,¹⁵ de érvényesnek tekinthető napjainkban is, amikor az uralkodónak mondható bölcsészeti stúdiumok, művészetfilozófiai és esztétikatudományi irányzatok éppen ennek a nemzetelvi identitásesszéménynek a negligálására törekszenek. Akkor is tehát, amikor – miként Falusi Márton mondja: „... a közösség konstitúciójából egyre kisebb részt kérő, a kulturális emlékezet meghatározásában fokozatosan visszaszoruló irodalom [...] előíró jelleggel megköveteli, hogy az értékes költemény a lírai demokráciát képviselje: az irodalomértelmezés a művekből kikényszeríti a költői én megsokszorozódását, disszeminációját. Ahogyan a költői beszédmódokból, úgy a prózapoétikai eszközök közül is a dialogicitás ismérvei szerint válogat a kánon. A regény demokráciáját a fragmentáció, az ironia, az erkölcsi viszonylagosság, a poliperspektivitás, az antimimetikusság és a fonocentrikusság etalonján mérhetjük le.”¹⁶ Az irodalomtudós Falusi következtetése egybecseng a történész Gyáni diagnózisával: „... az irodalomtudomány minél inkább függetlenítené magát évszázados társadalmi funkciójától – sőt szabadítaná fel magát annak kötöttségei alól –, annál inkább egy bizonyos ideológia alá rendeli normaképző szempontjait, amelyet a »nyelvi fordulat« kifejezéssel illet.”¹⁷

Tisztában vagyok azzal, hogy a nemzeti elvű irodalomtanítás kívánalma politikai kultúránk öröklött és új keletű körtüneteibe ütközik. Egyszerre kell elszenvednünk nemzetfogalmunknak a közélet fórumain tapasztalható inflációját és a hétköznapi nyelvhasználatban végbemelő devalválódását, s ezért éppúgy el kell határolódnunk a kampánylélektani szükségleteket kielégítő odvas ideológiáktól, miként a nyelvi förmedvények (ld. „nemzeti dohánybolt”, „nemzeti vágta” stb.) stílustalanságától. De nem alapozhatjuk az irodalomtanítást a *nemzeti filozófia* művelőinek az elmúlt két évszázad során teremtett szellemi örökségére sem. Nem azért, mert legjobbjaik – Szontagh Gusztáv, Erdélyi János, Böhm Károly, Palágyi Menyhért, Karácsony Sándor – munkásságának nem lenne kitüntetett helye a magyar bölcséleti irodalom megkülönböztetett figyelmet és megbecsülést érdemlő értéktárában, hanem mert az egyfelől leíró/analizáló,

másfelől a történetfilozófiai kontextusokat kereső/vázoló, egymással folytatott vitáikban formálódott nemzetkoncepcióik nem vehették fel a versenyt azzal a dinamikus közösségeszménnyel, amely a XVIII–XIX. század magyar irodalmában született meg, s amelyet a reformkor politikusnemzedéke gyökereztetett meg a magyar nemzettudatban.¹⁸ Arra a – eszmetörténeti hungarikumnak tekinthető – tényre utalok, hogy a magyar irodalomban – Bessenyei, Kazinczy, Csokonai, Berzsenyi, Kátóna, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Kemény, Eötvös, Jókai, Arany munkásságában – született és kifejlődött modern (polgári) nemzeti közösségeszmének soha nem a vitatott tradíció, s nem az adott ’jelen’, hanem mindig a jövőre irányultság volt a legfontosabb ismérve. Ezért történhetett meg, hogy hosszú időn keresztül erősebbnek bizonyult minden riválisánál: kezelni tudta a rendi tagoltságból (nemes–nem nemes), a politikai szembenállásból (labanc–kuruc), a felekezeti különbözőségekből (katolikus–protestáns) és az eltérő reformkoncepciókból (liberális–konzervatív) fakadó konfliktusokat – gazdag példaanyagot szolgáltatván ezzel a szellemi polgárháborúvá eskalálódó népi–urbánus ellentét meghaladására törekvőknek is. Nemzetfogalmunknak ez a XVIII–XIX. században kiérlelődött minősége integrálni tudta a korábbi századok eszmetörténeti előzményeit (az „eredetközösségi” és az „államközösségi” koncepció életképes tartalmait), magába építette korának nyelv-, illetőleg hagyományközösségi étoszát,¹⁹ miközben elsajátította Kölcsey spirituális haza-fogalmának erkölcsbölcseleti alapelveit is.²⁰ Létezik tehát olyan, a magyar irodalomban kifejtett eszmehagyomány, amely semmiféle kapcsolatban nem volt és ma sincs a modern kori nacionalizmusokkal, irredenta és rasszista ideológiákkal. S akik ezt az „öncélúnak” ítélt közösségeszményt egy civilizációs megatrenddel, a globalizációval szembeállítva próbálják korszerűtlennek ítélni, tudva-tudatlanul figyelmen kívül hagyják, hogy a saját hagyományaitak őrző közösségek kontinenseken átívelő, egyre komplexebb együttműködése is *globalizáció*. Mint ahogyan figyelmen kívül hagyják azt is, hogy miközben „az idehaza széles körben igazodási pontnak tekintett kulturális centrumokban uralkodó ideológiák szerves része a nemzeti elv tagadása”,²¹ a vezető államok (USA, Oroszország, Kína, az arab világ) éppúgy a saját népeik nemzeti, nyelvi, vallási, kultúratörténeti identitástudatára alapozzák stratégiájukat, miként a feltörekvő, vagy „csak” az autonómiájukat védő afrikai, dél-amerikai, közép-, kelet- és délkelet-ázsiai országok politikusai. Nem az a kérdés tehát, hogy a nemzeti elvű közösségszerveződésre *vagy* a globalizációra mon-

dunk-e igent, hanem az, hogy a nagyhatalmi nacionalizmusok áramlatába sodródunk-e, avagy a XVIII–XIX. századi magyar polgárosodás szellemi/politikai örökségét képviseljük a nemzetek közösségében.

Látszólag talán messzire elkanyarodtam az irodalomtanítás szakmai kérdéseitől, valójában azonban éppen az volt a célom, hogy próbáljunk meg egy rugalmas értelmezési kánont kimunkálni, mielőtt az egymással összeegyeztethetetlen szövegekánonokról s azok feldolgozásának technikáiról vitatkoznánk. Így juthatunk csak el a magyartanári hivatás legsúlyosabb dilemmájához is, hogy tudniillik milyen mértékben tematizáljuk, és milyen szakmai/pedagógiai eszközökkel „dolgozzuk fel”

az irodalom és a politika

évszázadok óta tartó határcidenseit. Tapasztalataim és meggyőződésem szerint a dilemma megkerülése – a tanári semlegesség stratégiája – éppoly terméketlen, mint a nyíltan vagy álcázottan politikai célú konfrontáció. A magyartanítás céljai (ez a kultúrpolitikusnak szól:) csak az irodalom funkcióiból vezethetők le, de (ezt a tanárnak is tudnia kell:) nem teljesen azonosak azokkal. A közoktatás állam által működtetett és/vagy kontrollált műhelyei a *homo politicus* közéletre felkészítő, állampolgárképző műhelyei is, s mint ilyenek, magától értődően igényt tartanak a politikai orientálás szaktantárgyakban rejlő lehetőségének kiaknázására. A politikai eszközként is használt irodalomtanítás problémáit illetően elméletileg kétféle álláspontra helyezkedhetünk. Vagy a tananyagot – a kötelező és ajánlott olvasmányok listáját – próbáljuk meg a lehetőségeink szerint depolitizálni, vagy csak olyan politikai tematikájú műveket viszünk be a magyarórákra, amelyek kiállják a szigorúan irodalmi értékszemponthoz érvényesítő kritika próbáját. Ami az első felvetést illeti: a depolitizálás kísérlete a magyar irodalom oktatásában kudarcra lenne ítélve. Nem azért, mert a nemzeti irodalmi kánon korszakváltásokat túlélő törzsanyagát kellene kiostálunk a tananyagból, s ezzel kétségbe vonnánk az irodalomtörténészek kompetenciáját a magyartanításban, hanem azért, mert történelmi tudatunk tájékozódási zavarai nem kezelhetők a politikum és az esztétikum és megszüntethetetlen „érdekellentétének” tudatosítása nélkül.²²

És hová vezet a másik út? Mindenekelőtt a „szigorúan irodalmi értékszemponthaját” is ki kell menekítenünk az őket hol politikai szenvedéllyel képviselő, hol tudományos mezbe bújtatott hitek, eszmék és ideológiák szorításából. Mert ahogyan nincs olyan művészi tekintély, akinek politikai ügyekben kimondott ítélete vitathatatlan

lenne, nincs olyan közügy sem, amelynek morális, jogi és szociális súlya garantálhatná kifejezésének esztétikai értékét. Aki ez utóbbi axiómát nem fogadja el, az nem ismeri a művészi élményt, aki az előbbi állítással nem tud megbékélni, az nem érti, s talán nem is akarja megérteni a politika törvényszerűségeit. Ahogyan nagy költőink is tévedhettek politikai kortársaik megítélésében (csak a legnagyobbak közül: Petőfi a Batthyány-kormány, Vörösmarty Görgey Arthur, Ady Tisza István esetében), mi magunk akkor hibázhatunk, ha egy-egy közéleti tárgyú mű hangulatjelentéséből a szerző politikai világképére következtetünk.²³

Fogadjuk el: az írók, költők közéleti állásfoglalásainak, nyilatkozatainak lehet súlya a közvélemény formálásában, de az irodalmár és a tanár a saját személye és szakmája tekintélyét kockáztatja, ha azokra a saját politikai világképének vagy közérzetének igazolásul hivatkozik.

A magyartanároknak különös okuk van, hogy megfontolják ezeket az összefüggéseket. Nem is annyira azért, mert irodalmunk a nagy európai korszakstílusok követésének fázisaiban éppúgy, miként a XX. századi irányzataiban szorosabb szimbiózisban élt a politikával, mint a mintaként szolgáló nemzeti irodalmak, hanem sokkal inkább azért, mert mindmáig nehezen kiaverhető sokkhatásként érte a szoros szimbiózisnak a rendszerváltozással bekövetkezett megszűnése. Ne felejtsük: a politikai rendszerváltozást az irodalmi élet (az író társadalom) rendkívül gyors és rendkívül éles polarizációja előzte meg, s annak arányában, ahogyan az író társadalom elveszítette politikai szerepét, ez a polarizáció az irodalomértelmezés, a magyartanítás, az egymással kibékíthetetlen esztétikai filozófiák, irodalomtudományi iskolák ellentétének kiéleződésével folytatódott. Itt tartunk ma. Lássuk hát: van-e esélyünk arra, hogy ezt a folyamatot megállítsuk és visszafordítsuk? Van-e esélyünk arra, hogy azt a traumát, amit az irodalom politikai szerepének elvesztése, majd a viszonylag egységes értelmezési kánon megszűnése okozott, kezelni tudjunk, s a veszteségeket nyereséggé varázsoljuk? Meggyőződésem, hogy van esélyünk, de csak akkor, ha elérjük, hogy a kezelés célját és módszereit körvonalazó alapelvekben mindenekelőtt a legérintettebbek és legérdekeltebbek: a magyartanárok jussanak konszenzusra. Mindenekelőtt a szakmánk gyakorlásának célját illetően kellene tehát megegyezésre jutnunk. Nehéz helyzetben vagyunk, hiszen a közelmúltban nemcsak a magyartanítás, hanem általánosságban a közoktatás által követendő

nevelési célok

létjogosultsága is megkérdőjeleződött. Jóllehet a tanítás, az oktatás abszolút szabadságát védelmezők már nem a despotizmussal szemben követelték a civil társadalom korlátlan szabadságát, érvelésükben azonban még az antropológiai/pedagógiai idealizmus rousseau-i tézisein is túlléptek. Nemcsak azt tagadták, hogy az oktatás intézményeinek joguk van, hogy nevelési célokat is kövessenek (az oktatást szolgáltatásnak tekintették a civil társadalom számára), de azt is kétségbe vonták, hogy egyáltalán létezhetnek-e olyan kulturális normák és minták, amelyek kijelölhetnék a felnőtté válás irányát. Megjegyzem: ez a „reformpedagógiai” doktrína egy – 1990-ben kezdődött – nyelvi háború érvkészletét is „gazdagította”, amikor az a nevelés fogalmát az „indoktrináció”, illetve az „idomítás” szavak jelentésére korlátozta. Mi sem áll tőlem távolabb, mint hogy az irodalomban, illetőleg az irodalom tanításában az individuum ilyen értelmű nevelésének eszközt keressem. Miután azonban az irodalom tanításának (nem csak a hazai) történetében folyamatosan jelen voltak (és jelen lehetnek) olyan didaktikai módszerek, amelyek a művek esztétikai értékeinek felmutatása nélkül próbálják elérni az érzelmi, az erkölcsi, a vallási vagy éppen a hazafiságra nevelés céljait, nagyon fontos, hogy a magyartanítás elvi követelményeit az ilyen irányú kísérletektől is elhatároljuk. Lássuk be, hogy az irodalomnak nincs közvetlen szerepe a közösségi normák elfogadtatásában, ám felbecsülhetetlen segítséget nyújthat az egyénnek abban, hogy értéket és értelmet tulajdonítson létezésének, s hogy megértse és alakítsa létfeltételeit. A növés, növekedés, „növelés”/nevelés, illetőleg az alakulás/alakítás, képződés és képzés (Bildung) szavaink jelentéstani rokonságát figyelembe véve fogadjuk el tehát, hogy *az irodalom is nevel!* Pontosabban nevelhet, ha nem esik áldozatául a – konferenciánk külön témáját is képező – úgynevezett

„digitális fordulat”-nak.

Nem vonom kétségbe, hogy vannak helyzetek, amikor a laptop, a projektor ismeretközvetítő használata indokolt lehet, de jóvátehetetlen vétségnek tartom, ha a magyartanár akár egyetlen lehetőségét is elmulasztja annak, hogy technikátlan közvetlenséggel, kitarulkozó személyességgel (a magyartanítás „legsúlyosabb dilemmáját” el nem kerülve!) vegyen részt a diákjaival történő kapcsolatteremtésben. Megtévészto lehet az a fajta biztonságerzet, amit az elektronikus médiumok igénybevétele nyújt, de a személyes élményközvetítés sikerének kockázata (kockáztatása!) nélkül a tanár erőfeszítései

elkerülhetetlenül kudarcra vannak ítélve. Az élőszó – ha esztétikai töltete van – hatására tudatosuló identitáspasztalatot az ún. érzelmi nevelés legrafináltabb mód-szereivel sem lehet helyettesíteni, s még kevésbé lehet azt megszerezni művészet- és irodalomelméleti stúdiomok útján. Mert ne feledjük: *magának az emberi szubjektumnak, az énnék, a személynek, az individuumnak a mibenlété: eredetét, antropológiai státuszát, funkcióját illetően nincs közös nevezőjük a kortárs esztétikai filozófiáknak.* S talán ez a legsúlyosabb érv emellett, hogy egymással próbáljunk megegyezni: melyek legyenek a *kötelező olvasmányok és új olvasási módok a digitális fordulat korában.*

JEGYZETEK

- 1 Az MTA és a Magyartanárok Egyesülete által szervezett, *Kötelező olvasmányok és új olvasási módok a digitális fordulat korában* címmel, 2018. május 31-én az MTA székházában megtartott konferencián elhangzott előadás kibővített és szerkesztett változata.
- 2 *Irodalomtanítás? Magyartanítás? – Arató Lászlóval beszélget Kulín Ferenc.* = *Magyar Művészet*, 2015, 1. sz., 81–91; *Interjú Korompayné Sebestyén Nórával* = Uo., 91–94.
- 3 www.ma.hu/tart/rcikk/f/0/138596/1
- 4 KUKORELLY Endre: *Porcelánbolt – Kedvencekről. Olvasókönyv.* Bp., Jelenkor, 2016
- 5 GADAMER, Hans Georg: *Gesammelte Werke I.*, Tübingen, 1990, 217. Idézi FEHÉR M. István: *„A tiszta önmegismerés az abszolút más létben, ez az éter mint olyan...” Idegenségtapasztalat mint az önmegismerés útja és közege.* = *Identitás és kulturális idegenség.* Szerk. BEDNANICS Gábor, KÉKESI Zoltán, KULCSÁR SZABÓ Ernő, Bp., Osiris, 2003, 23.
- 6 Uo. 24.
- 7 A politikai üzeneteket közvetítő tömegmédiumok a tudatformálás hatásosabb eszközeinek bizonyultak.
- 8 MANNHEIM Károly: *A kultúra és a kultúra megismerhetőségének szociológiai elmélete (Konjunktív és diszjunktív gondolkodás)* = Uő: *A gondolkodás strukturái. Kultúraszociológiai tanulmányok.* Bp., Atlantisz, 1995, 163–164.)
- 9 Uo.
- 10 GYÁNI Gábor: *Nemzeti vagy transznacionális történelem.* Pozsony, Kalligram, 2018, 38–39.
- 11 SZÖRÉNYI László: *Árnyék* = *„Gazdagabb voltam, mint hinni bármikor is adatott”. Ferenczi László emlékkönyv.* Bp., Hungarovox, 2018, 179.
- 12 LUKACS, John: *A történelmi tudat avagy a múlt emlékezete.* Ford. KOMÁROMY Rudolf, Bp., Európa, 2004, 170–186.
- 13 Uo.

- 14 Okot ad optimizmusomra, hogy az Arató Lászlóval folytatott – fentebb hivatkozott – beszélgetésünkben vitapartnerem így nyilatkozott: „Amiben maradéktalanul egyetértünk: a globalizáció korában a nemzeti hagyomány ápolása talán az eddigieknél is fontosabb, s nemcsak a közösség érdekében, hanem a személyes identitás megalkotása szempontjából is. S ha a közvetlen politikai haszonszerzés, a jelszavak, a kampányok és a nemzet megosztása helyett a nemzeti kultúrára vetett hangsúly az Illyés-féle »haza a magasban« és az Ottlikék-féle »másik Magyarország« jövő felé orientáló eszményéhez járul hozzá, akkor magam is szeretnék hozzátenni ehhez az építkezéshez vagy újjáépítéshez.”
- 15 DÁVIDHÁZI Péter: *Egy nemzeti tudomány születése – Tolgy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. (Bp., Akadémiai – Universitas, 2004) című monográfiájában ezt a korszakot dolgozta fel.
- 16 FALUSI Márton: *Jog és irodalom, haza és haladás a magyar esztétörténetben*. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola. Kézirat, 3.
- 17 Uo.
- 18 Egyetérthetünk Percz Lászlóval, aki szerint a nemzeti filozófia „megnyilvánulásai a reformkorban a romantika, a neoabszolutizmus korától a századfordulóig a pozitívizmus, a két háború között pedig a szellemtörténet irányzatának befolyása alatt bontakoznak ki”; s aki így összegezte kutatásainak eredményét: „a nemzeti filozófia az újabb vizsgálódások nyomán nem kontinuum tradíciónak, csupán diszkontinuum toposznak bizonyul.” Ld. PERECZ László: *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia” = A nemzeti tudományok historikuma*. Szerk. KULIN Ferenc, SALLAI Éva, Bp., Kölcsey Intézet, 2008, 374., valamint PERECZ László: *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Bp., Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, 2008, 7.
- 19 S. VARGA Pál fogalmai. Ld. Uó: *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Bp., Balassi, 2005
- 20 Ld. KULIN Ferenc: *Kölcsey nemzetfogalmai = Uó: Közéltetések a reformkorhoz. Tanulmányok*. Szerk. NAGY András, Bp., Magvető, 1986, 127–143.
- 21 GRÓH Gáspár: *A nemzet: feladat*. = Uó: *Neurotikus nemzet-tudat? Esszék, tanulmányok a magyar kultúrából*. Bp., Nap, 2018, 14–15.
- 22 A politikus akkor jár jó úton, ha belátja az időhöz és helyhez kötött, konkrét döntése cél- vagy szükségszerűségét, de az író helyzetdiagnózisa és kritikai attitűdje csak akkor válhat esztétikai minőségűvé, ha a lehetőséggel, a szükségszerűvel szemben a lehetetlent, az elgondolhatót is kifejezi.
- 23 Példa lehet erre Kemény István *Búcsúlevél* című verse, amelyet – miután néhány középiskolai magyarórán kortárs irodalmunk politikai „közérzetét” volt hivatva illusztrálni – maga a szerző ekként kommentált: „Jobbról és balról is értelmezték a *Búcsúlevelet*, de többnyire leegyszerűsítve, a napi politika felől, aminek nem örültem. Ez a vers arról próbál szólni, hogy évtizedek óta nagyon nagy baj van Magyarországon léleklében, gondolkodásban, mentalitásban, akkora, ami elől talán jobb lenne menekülni. És hogy én elmenekülni nem tudok, de nem tudok megoldást sem. Nem megosztó verset akartam írni. Éppen ellenkezőleg. Személy szerint persze örülök, ha sikerült bármit is megújítanom a magyar költészetben, de nem egy ilyen negatív verssel szerettem volna ekkora nyilvánosságot.”
http://mandiner.blog.hu/2013/05/21/valami_mas_lesz_valami_silanyabb_interju_kemeny_istvannal